

VÝVOJ TRENDOV V AKADEMICKOM A VEDECKOM KNIHOVNÍCTVE PODĽA SPRÁV ACRL

PhDr. Jakub Fázik, PhD.; jakub.fazik@cvtisr.sk; (Centrum vedecko-technických informácií SR)

PhDr. Ľudmila Hrdináková, PhD.; ludmila.hrdinakova@uniba.sk; (Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická Fakulta, Katedra knižničnej a informačnej vedy)

Účel – Cieľom príspevku je formou prehľadovej štúdie zosumarizovať a prezentovať trendy uplynulej dekády v akademickom a vedeckom knihovníctve podľa ACRL.

*Dizajn/metodológia/prístup – Štúdiá vychádza z 8 správ ACRL z obdobia rokov 2010 – 2024 publikovaných v časopise *College & Research Libraries News* v dvojročných intervaloch, mapujúcich aktuálne trendy v akademických a vedeckých knižniciach. Správy boli podrobené kvalitatívnej obsahovej analýze.*

Výsledky – Výsledkom analýz je kategorizácia trendov a ich tematicko-chronologická prezentácia v 12 oblastiach: vysokoškolské vzdelávanie; financovanie a hodnota knižníc; zamestnanci; knižnično-informačné zdroje a fondy; fyzické a virtuálne priestory; informačné a komunikačné technológie; umelá inteligencia; partnerstvá a spolupráca; používatelia; vedecká komunikácia; výskumné dáta; otvorený prístup.

Originalita/hodnota – Štúdiá prezentuje výsledky 8 samostatných prieskumov obdobia 14 rokov v širších rámcoch systematicko-diachronného spracovania. Hoci obsahovo vychádza zo severoamerickej proveniencie, jej zistenia môžu inšpirovať odbornú verejnosť na Slovensku pri redizajnovaní a skvalitňovaní poskytovaných knižnično-informačných služieb.

<http://doi.org/10.52036/1335793X.2024.1.37-52>

ÚVOD

Napredujúci rozvoj informačných a komunikačných technológií, ako aj paradigmatické zmeny v oblastiach vedeckej komunikácie, manažmentu dát a vysokoškolskej pedagogiky ovplyvňujú očakávania používateľov akademických a vedeckých knižníc, na čo by mali reflektovať aj ony same. Finančné, personálne a priestorové dôvody vo významnej miere znemožňujú okamžite reagovať na nové situácie a výzvy, napriek tomu v priebehu času postupne dochádza k významným zmenám v poskytovaní knižnično-informačných služieb. Monitoring a analýza trendov v činnosti knižníc a poskytovaní ich služieb boli predmetom viacerých štúdií (napr. Saunders 2015; Cox a Benson-Marshall 2021; Appleton 2022 a i.), na Slovensku ich výberovo spracovala Babicová (2020). V roku 2010 Výbor Asociácie akademických a vedeckých knižníc (ACRL) pre výskum, plánovanie a posudzovanie realizoval e-mailový prieskum na túto tému, v ktorom z oslovených 9 812 členských knižníc odpovedalo len zhruba 5 %, napriek tomu sa výboru ACRL podarilo identifikovať desať najčastejších trendov v akademickom knihovníctve (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010), ktoré v dvojroč-

nom intervale naďalej pravidelne aktualizuje, vyhodnocuje a publikuje (ACRL © 2024).

Základným podkladom našej štúdie je 8 správ ACRL z obdobia rokov 2010 – 2024 publikovaných v časopise *College & Research Libraries News* (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010; 2012; 2014; 2016; 2018; 2020; 2022; 2024). Kvalitatívnou obsahovou analýzou sme trendy zoskupili do 12 kategórií (vrátane niekoľkých podkategórií), v ktorých mapujeme aj ich diachronický vývoj. V štúdiu konfrontujeme identifikované trendy so zisteniami iných autorov a dopĺňame ich možnými perspektívami.

1 VYSOKOŠKOLSKÉ VZDELÁVANIE: AKADEMICKÁ ÚSPEŠNOSŤ A VZDELÁVACIA ANALYTIKA

V rámci problematiky vysokoškolského vzdelávania dominovala v správe z r. 2012 otázka návratnosti financií a hľadania rovnováhy medzi vzdelávaním a výskumom (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012).

Správa z r. 2014 považuje za kľúčový trend kompetenčne orientované vzdelávanie s dôrazom na úspešné výsledky

študentov. Myšlienka *kompetenčne orientovaného vzdelávania* poskytuje knižniciam príležitosť na začlenenie kurzov informačnej gramotnosti a výskumných kompetencií do štruktúry inštitucionálnych učebných osnov (kurikúl) s kreditovým hodnotením, prípadne iné formy integrácie do vyučovacieho procesu bez závislosti od kreditového systému. Výzvu pre knižnice predstavuje aj podpora *akademickej úspešnosti študentov* z dôvodu presadzovania modelu financovania založeného na výsledkoch a výkonnosti študentov i čerstvých absolventov verejných vysokých škôl – tzv. Performance Funding 2.0. Tento ekonomický model si dáva za cieľ zvýšenie efektívnosti činnosti vysokoškolských inštitúcií, no rovnako môže byť oporou pri akreditáciách (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014). Efektívne nástroje na zlepšenie akademickej úspešnosti študentov poskytuje *vzdelávacia analytika* – trend dominujúci v správach ACRL z rokov 2016, 2018 a 2020.

Vzdelávacia analytika predstavuje zhromažďovanie, analýzu a interpretáciu údajov o študentoch a výsledkoch ich vzdelávania, ale aj o vzdelávacích programoch a vzdelávacích inštitúciách celkovo (Siemens a Baker 2012). Določenie a analýza údajov vo vysokoškolskom prostredí sú v súčasnosti už viac štandardom ako výnimkou, pretože umožňujú pochopiť, optimalizovať a transformovať procesy učenia a vzdelávacieho prostredia, v ktorom prebiehajú (Jones a Hinchliffe 2023; Jones et al. 2020). Práve na základe výkonnosti a úspešnosti študentov je možná štatistická predikcia ďalšieho vývoja.

Akademické knižnice v rámci vzdelávacej analytiky porovnávajú mieru využívania knižnično-informačných služieb a fondov študentmi s ich výkonnosťou a úspešnosťou vo vzdelávacom procese; na základe získaných dát môžu lepšie spoznať (informačné) potreby svojich používateľov a dizajnovat' vhodné vzdelávacie kurzy a knižnično-informačné služby (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016). V odborných diskusiách sa čoraz viac konštatuje, že vzdelávacia analytika môže byť problematická z niekoľkých závažných dôvodov:

- A) V prvom rade je otázna celková účinnosť vzdelávacej analytiky, ako aj podmienky tejto účinnosti. Už počiatočné systematické prehľady naznačujú jej pomerne slabé výsledky (Viberg et al. 2018).
- B) Napriek tomu, že sa odborníci snažia využiť veľké dáta v prospech stratégie na dôkazoch založeného učenia a vzdelávania s využitím rôznych metodológií (Gibson 2017), vynárajú sa vážne obavy týkajúce sa využívania údajov v súvislosti s ich granularitou a v kontexte manipulácie veľkých dát (Khor a Muthulakshmi).

- C) Problematickým sa javí tiež etický rozmer vzdelávacej analytiky – oblasť ochrany osobných údajov v perspektíve zabezpečenia intelektuálnej slobody (ACRL 2018; Jones a Hinchliffe 2023).
- D) Otázkou tiež ostáva, či a ako zasiahne vzdelávacia analytika do schopnosti študenta efektívne (a reálne) využívať knižničné materiály a služby bez zbytočného alebo neoprávneného ovplyvňovania (Jones a Hinchliffe 2023).
- E) V neposlednom rade treba reflektovať i prípravu knižničárov na prácu s analytickými nástrojmi (Jones et al. 2020).

Hoci vzdelávacia analytika zápasí s problémom transparentnosti, využiteľnosti, ako aj s „etickej disonanciou“, ktorej treba venovať mimoriadnu pozornosť, je prínosná, keďže umožňuje identifikovať problémy ešte skôr, než nastanú, a lepšie porozumieť „vzdelávaciemu správaniu“ študentov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020). Analytika vzdelávania môže byť efektívnym prvkom v súbore nástrojov hodnotenia knižnice, nástrojom, ktorý odstraňuje medzery iných metód hodnotenia, ale vyžaduje si rôzne spôsoby ukotvovania evaluačných otázok, inovatívne stratégie na využívanie alebo spájanie dát (Oakleaf 2018).

1.1 KNIŽNIČNÁ PEDAGOGIKA A GRAMOTNOSŤ

Inou výraznou doménou problematiky je knižničná pedagogika, ktorá sa vyvíja smerom k inkluzívnym praktikám a kultúrnej citlivej pedagogike, výučbe založenej na dôkazoch a kritickému diskurzu. Do popredia sa dostáva i skúmanie a reflexia vyučovacích postupov a vývoj nových modelov informačnej gramotnosti (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024). V neposlednom rade je viditeľná i snaha rozšíriť a inovovať Rámec informačnej gramotnosti pre vysokoškolské vzdelávanie ACRL (Hsieh, Dawson a Yang 2021).

Správa z r. 2016 reflektuje o. i. na novoprijatý rámec informačnej gramotnosti z dielne ACRL, najmä na jeho parciálne komponenty digitálnej fluencie (zahŕňa aj oblasť sociálnych médií) a kritickej informačnej gramotnosti (vrátane povedomia ľudí o ekonomickom a politickom pozadí/aspektoch informácií). Samotná informačná gramotnosť je v novom rámci prezentovaná ako „súbor integrovaných schopností zahŕňajúcich reflexívne objavovanie informácií, pochopenie toho, ako sa informácie produkujú a oceňujú, a využívanie informácií pri vytváraní nových poznatkov a etickej účasti v komunitách učenia“. Hoci je rámec založený na významných teóriách a výskumoch, úlohou knižnic má byť jeho experimentálne a empirické testovanie, ale aj jeho priebežný monito-

ring po implementácii do praxe (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016).

Podporou informačnej gramotnosti svojich používateľov zohrávajú knižnice taktiež dôležitú úlohu v boji proti dezinformáciám. Práve úmyselné dezinformácie (fake news, falošné správy, hoaxy) poznačili americké prezidentské voľby v r. 2016, čo bolo v tom čase novou výzvou pre knižnice v oblasti informačného vzdelávania používateľov^{1, 2} (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2018).

Veľkou výzvou ostáva zavedenie vzdelávania v oblasti dátovej gramotnosti, a obzvlášť AI gramotnosti – tzn. gramotnosti v oblasti umelej inteligencie (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024). V súčasnosti je už v akademických knižniciach zabehnuté aj mediálne vzdelávanie a podpora zdravotnej informačnej gramotnosti.

2 FINANCOVANIE A HODNOTA KNIŽNÍC

Inovácie vo vedeckej komunikácii sú mimoriadne dynamické a stimulujúce – v posledných rokoch podnecovali zavádzanie nových služieb do akademických knižníc; služieb, ktoré sú potrebné ako pre vzdelávanie, tak i vedecký výskum, a ktoré znamenajú kvalitu akademickej knižnice ako štrukturálneho prvku v moderných podmienkach vedeckej komunikácie (Horstmann 2018). Úvahy o transformačnej kapacite akademických knižníc však predpokladajú precíznejší pohľad na klesajúce rozpočty knižníc v kontexte zaraďovania nových úloh do portfólia služieb, potreby rozšírenia personálnych kapacít a/alebo ich rekválifikácie, modernizácie priestorov, prípadne tiež v súvislosti s uzatváraním zmlúv na rozširovanie služieb. Ďalším identifikovaným problémom, ktorý významne ovplyvňoval smerovanie akademického knihovníctva podľa správy z r. 2010, bol logicky trend klesajúceho *financovania* verejných vysokých škôl (nielen) v USA.

Ekonomický rast krajiny sa prejavuje na rozpočte s približne dvojročným oneskorením, a tak miera inflácie prevyšuje výdavky štátu na financovanie vysokého školstva. Knižnice vyjadrili v tejto súvislosti obavy najmä v personálnej politike (udržanie existujúcich zamestnancov, získavanie nových), budovaní knižničných fondov, ale aj v dizajnovaní a zavádzaní inovatívnych služieb (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010).

Väčšina knižníc považuje za veľmi dôležité explicitné preukázanie *hodnoty* poskytovaných služieb a budovaných knižničných fondov. Je preto čoraz dôležitejšie demonštrovať vplyv knižnice na výsledky vzdelávania študentov, úspešné žiadosti o rôzne granty a produktivitu výskumu vysokých škôl (ACRL 2010). Preukázovanie hodnoty inštitú-

cie slúži ako hlavný argument pre financujúce orgány knižníc: „Pokiaľ neposkytneme našim financujúcim orgánom lepšie a presvedčivejšie dôvody na podporu knižníc, ekonomická realita ich prinúti prestať to robiť“ (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012). Podľa správy je preukázateľná korelácia medzi využívaním knižníc a študijnými výsledkami. Pracuje sa aj na prezentovaní environmentálnej hodnoty knižníc (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012). Práve dôraz na preukázovanie výsledkov vzdelávania (najmä hodnotenie akademickej úspešnosti študentov, ich zotrvanie na škole atď.) podľa správy z r. 2014 poskytuje knižniciam príležitosť explicitne preukázať svoju hodnotu najmä v podpore študentov v oblasti ich informačnej gramotnosti. Knižnice by si mali uvedomovať svoju zodpovednosť za výsledky vzdelávania študentov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014).

V neskorších správach už potreba advokácie knižníc explicitným poukazovaním na ich hodnotu síce absentuje, no nahradili ich nové témy ako projektový manažment, riadenie zmien a kritické knihovníctvo. *Projektový manažment* sa stal súčasťou každodennej práce mnohých knižníc. Správa z r. 2018 však upozorňuje na absenciu kompetencií spojených s formálnymi princípmi riadenia projektov nielen u rado- vých zamestnancov, ale aj u riadiacich pracovníkov knižníc. Knihovníci by mali byť „spolupracujúcimi partnermi na projektoch namiesto poskytovateľov služieb pre projekty“ (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2018).

Úspešnosť akademických a vedeckých knižníc súvisí aj od kompetencií jej lídrov v oblasti *riadenia zmien*. Pomôcť im k tomu môže absolvovanie vodcovských kurzov, workshopov a rezidenčných programov, vďaka ktorým môžu „presunúť svoje knižnice do budúcnosti“ (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020). O narušenie zabehnutého statusu quo a stereotypov sa usiluje *kritické knihovníctvo*, ktorého víziou je nastolenie sociálnej spravodlivosti na pracovisku, pravidelná realizácia prieskumov služieb a spokojnosti používateľov, ale aj „kritická digitálna pedagogika“. Hnutiu kritického knihovníctva oponenti vyčítajú najmä jeho neprístupnosť, elitárstvo a odtrhnutie od praxe (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020). V nasledujúcej správe sa kritické knihovníctvo spája najmä s bojom proti nerovnosti, rasizmu a sexizmu v knižniciach, s podporou kritickej pedagogiky a kritickej informačnej gramotnosti (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022).

Aktuálnou perspektívou sa javí *business intelligence* (Hamad, Al-Aamr a Jabbar 2021; Thomas a Brown 2019), ktorá zahŕňa aplikácie, infraštruktúru, nástroje a osvedčené

postupy, umožňujúce prístup k informáciám a ich analýzu s cieľom zlepšiť a optimalizovať rozhodnutia a výkony (Gartner 2019). Business Intelligence (BI) dokáže extrahovať obchodnú hodnotu z údajov a zamerať sa na pochopenie využiteľnosti týchto informácií (Larson a Chang 2016). Akademické knižnice uchovávajú množstvo údajov z rôznych zdrojov – už nie sú len konzumentmi dát, ale aj dodávateľmi a producentmi dát, a všetky tieto informácie môžu využívať na plánovanie a prijímanie informovaných rozhodnutí (Thomas a Brown 2019), podporu finančného a operačného plánovania, analýzu rizík, podporu investičného rozhodovania, meranie výkonnosti knižnice pre spoločnosť ako celok, ako aj analýzu výkonnosti naprieč rôznymi segmentmi spoločnosti (Dudycz et al. 2017).

BI môže poskytovať podporu najmä v oblastiach so zložitými súborami dát, ktoré si vyžadujú odborné znalosti (napr. hodnotenie publikácií), alebo zabezpečovať spoluprácu na celouniverzitnej úrovni pri zabezpečovaní a tvorbe dátových analýz na mieru. Akademická knižnica, ktorá je zároveň inštitucionálnym úložiskom, bohatým na meta-dáta publikácií a bibliometrické ukazovatele, môže spolupracovať s partnermi na celej univerzite, aby umožnila a poskytovala výskumné a inštitucionálne informácie v nasledujúcich oblastiach: analýza spolupráce, mapovanie spôsobilostí, strategický nábor zamestnancov, vykazovanie a plánovanie, registrácia a používanie ORCID, zosúladovanie s otvoreným prístupom (Hamad, Al-Aamr a Jabbar 2021; Thomas a Brown 2019).

2.1 NEUTRALITA KNIŽNÍC, PODPORA SLOBODY A DEMOKRACIE

Existencia (akademických) knižníc je zasadená do silno polarizovaného politického a spoločenského prostredia, v ktorom musia nájsť rovnováhu medzi neutralitou a občianskou angažovanosťou, uznávajú prirodzený politický kontext. Knižnice svojou činnosťou aktívne reagujú na čoraz zložitejšie sociálno-politické prostredie a bojujú proti falošným správam a dezinformáciám. Napriek pretrvávajúcim a budúcim hrozbám musia naďalej zohrávať aktívnu úlohu pri ochrane demokracie. V odbornom diskurze dominuje aj otázka názorovej neutrality knižníc. Knižnice ACRL sa tiež ohradujú voči tzv. anti-DEI legislatíve, tzn. rôznym reštrikciám namiereným proti podpore diverzity, rovnosti a inklúzie, ale napríklad aj proti digitalizácii európskej produkcie, a aktívne sa zasadujú za ochranu akademickej slobody (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

3 ZAMESTNANCI

Z dôvodu permanentných zmien v systémoch vysokoškolského vzdelávania a vedeckej práce predkladá správa z r.

2010 požiadavku na *nové kompetencie knihovníkov*. Školy poskytujúce vzdelávacie programy v oblasti knižnično-informačných štúdií by mali reflektovať na tieto požiadavky, inovovať vzdelávacie osnovy odbornej prípravy; profesionálny rozvoj zamestnancov však predstavuje oveľa vyšší problém z dôvodu potreby financovania ich ďalšieho vzdelávania. Za rovnako dôležitú považujú knižnice aj odbornú prípravu zamestnancov v oblasti manažmentu a mentoringu, aby nedošlo k „medzerám vo vedení“ po odchode vedúcich pracovníkov do dôchodku, a tým k „strate inštitucionálnej pamäte“. Na druhej strane zas knižnice vyjadrili obavu, že prípadné odkladanie odchodu do dôchodku vedúcich pracovníkov spôsobí nedostatok príležitostí pre mladších zamestnancov v ich kariérom raste, a tým aj stratu motivácie zotrvať v odbore (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010).

Ďalšie vzdelávanie, profesijný rozvoj, strategické a kreatívne prístupy k náboru na voľné alebo nové pracovné pozície, „prestavba“ existujúcich pozícií a rekvalifikácia zamestnancov dominovali aj v správe z r. 2012. Spracovanie vedeckých dát, správa a uchovávanie digitálnych zdrojov, hodnotenie, vedecká komunikácia a podpora výučby na fakulte a učenia sa študentov boli v tom čase identifikované ako hlavné oblasti, pre ktoré sú nové kompetencie potrebné (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012).

Požiadavky na „nové kompetencie“ zamestnancov knižníc boli neskôr aktualizované a orientované najmä na oblasť informačných a komunikačných technológií, technickej podpory a „držania kroku“ s novými technológiami, ale aj na používateľskú skúsenosť, podporu virtuálnych služieb, digitálne humanitné vedy, znalostný manažment, analýzu a vizualizáciu dát a prácu s geografickými informačnými systémami. Samozrejmosťou sú aj kompetencie spolupráce, tímovej práce a komunikačné zručnosti. Obzvlášť je dôležitý profesionálny rozvoj tzv. *dátových knihovníkov* poskytujúcich služby v oblasti manažmentu výskumných dát – Research Data Services, RDS (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016).

K personálnej politike a problematike ľudských zdrojov sa vracia až správa z r. 2022. Tá však hodnotí vplyv pandémie Covid-19 na personálne obsadenie najmä z hľadiska rasy a pohlavia a konštatuje nárast pracovnej záťaže a prepúšťanie týkajúce sa najmä zamestnancov z radov žien a „nebelošskej“ populácie (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022).

Nárast počtu odborových organizácií a ich činností, ktoré zaznamenalo ACRL vo svojej ostatnej správe, zaistuje kni-

hovníkom silu kolektívneho vyjednávania pri riešení mnohostranných výziev, ktorým čelia (akademické) knižnice v súčasnej zložitej sociálno-politickej klíme (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

Problematika personálneho zabezpečenia akademických knižníc sa však naďalej vyvíja – v postcovidovom období pribúdajú ďalšie kritické body: rozpočtové obmedzenia, rovnováha medzi pracovným a súkromným životom, vzdialené a hybridné pracovné príležitosti (alebo ich nedostatok), „toxické pracovné prostredie“ a problémy s pracovnou spokojnosťou. Jednou z najpozoruhodnejších otázok, o ktorých sa diskutuje na knihovníckych blogoch a sociálnych sieťach, je vyhorenie zamestnancov v dôsledku prepracovanosti a nedostatočných zdrojov na to, aby odvedli čo najlepšiu prácu a tzv. „veľká rezignácia“, ktorej musia čeliť mnohé knižnice. K jej dôsledkom patrí odchod zo zamestnania, odstúpenie od úloh nad rámec pridelených povinností a/alebo menej úsilia investovaného do pracovných aktivít. Zintenzívňuje sa preto diskurz o hybridných možnostiach realizácie pracovných úloh (na mieste/na diaľku), o možných/reálnych vplyvoch na spokojnosť s prácou, o stratégiách udržania si zamestnancov a o zatraktívňovaní knihovníckej profesie/práce, o konfrontácii výkonu a úspešnosti, o pracovnom zapojení, zviditeľňovaní akademických knihovníkov (a knižnic všeobecne), o zefektívňovaní a estetizácii priestoru a intenzifikácii výskumu (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

V tejto súvislosti Terra Dankowski identifikovala päť nových pracovných rolí v knižniciach:

- knihovník – špecialista na dlhodobú udržateľnosť: udržateľnosť je spojená s množstvom problémov knižníc, ako sú spravodlivosť, dostupnosť, etické problémy a investície; objavovanie trendov, inovácia služieb a udržiavanie relevantnosti pre používateľov a pod.;
- knihovník – špecialista na používateľskú skúsenosť: používateľská skúsenosť (UX) v prostredí knižnice môže znamenať mnoho aspektov od navigácie webovej stránky cez užitočné značenie vo fyzických priestoroch až po kvalitné služby klientom knižnice; podstatou však ostáva odstraňovanie prekážok;
- knihovník pre rovnosť, diverzitu a inklúziu vo všetkých aspektoch;
- knihovník – špecialista pre otvorené vzdelávacie zdroje (OVZ): motiváciou pre túto špecializáciu sú úspory nákladov, ktoré tieto materiály predstavujú, a úlohou takéhoto špecialistu je vyhľadávať, vyhodnocovať a upravovať zdroje, a tiež ubezpečovať sa, že pedagógovia vedia o zdrojoch, ktoré zodpovedajú

jú cieľom kurzu a poskytujú študentom lacné alebo bezplatné alternatívy učebníc;

- knihovník – špecialista pre vizualizácie údajov: funkcia a kompetenčná báza špecialistu môže zahŕňať pomoc študentom a učiteľom so softvérom na vizualizáciu údajov, vzdelávanie v oblasti dátovej gramotnosti, vedenie konzultácií s výskumníkmi, organizovanie workshopov o bezplatných nástrojoch, tvorba tabuliek, grafov, schém a modelov na báze dát, vykonávanie vlastného výskumu (Dankowski 2022).

4 KNIŽNIČNO-INFORMAČNÉ ZDROJE A FONDY

Podmienky rýchlo sa meniacej spoločnosti vyvolávajú nové otázky, týkajúce sa užitočnosti a udržateľnosti knižníc ako inštitúcií, a logické obavy, ktoré sa vtáhujú na ich reálne kapacity saturovať potreby vo svetle zmien spôsobených technologickými inováciami a sociálno-ekonomickými faktormi (Mostak, Hoq a Haque 2017). Digitálny vek ponúka nové príležitosti prístupu k elektronickým zdrojom, a tiež nové stratégie tvorby zbierok, ktoré majú potenciál zvýšiť efektívnosť procesov získavania dokumentov (Affum 2023). Vytvorili však i priestor pre výrazný posun paradigmy vo vývoji zbierok akademických knižníc, a to hneď v niekoľkých smeroch.

Potreba *akvizicnej stratégie založenej na dopyte používateľov knižníc* (Patron-driven acquisition) ako jedného z trendov veľmi úzko súvisí a je podmienená finančnými a priestorovými možnosťami a problémami. Ich riešením je plnohodnotná transformácia knižníc do digitálneho prostredia, teda akvizícia nových dokumentov priamo v digitálnom formáte, digitalizácia existujúceho fondu fyzických dokumentov a online sprístupňovanie plných textov dokumentov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010). O dva roky neskôr už ACRL považuje akvizíciu elektronických dokumentov na základe dopytu za štandard vedúci k efektívnejšiemu a udržateľnejšiemu fungovaniu knižníc. Zásadný problém v tom čase predstavovali licenčné zmluvy spolu s financovaním udržateľných technických riešení (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012). Zloženie knižničných fondov by však malo reflektovať aj na inštitucionálne kurikulárne a vedecko-výskumné požiadavky a potreby. Z tohto dôvodu podľa správy z r. 2016 knižnice postupne prehodnocujú akvizičné modely založené na dopyte a vytvárajú nové pracovné pozície analytikov s cieľom získať aktuálne požiadavky na profil knižničného fondu. Správa z r. 2018 už konštatuje, že hoci modely akvizície založenej na dopyte sú stále vo vývoji, do popredia sa dostáva novší model *akvizície založenej na dôkazoch* (Evidence-based acquisition), v ktorom sa knižnice vopred zaviazujú do dávatelom k nákupu dokumentov do trvalého vlastníctva

v dohodnutom objeme financií na základe štatistík (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016; 2018).

Digitalizáciu špeciálnych fondov a unikátnych zbierok dokumentov a kolaboratívnu digitalizáciu ako trendy uvádza už správa z r. 2010. Aj tu však autori správy pripomínajú, že akokoľvek vynaložené úsilie o digitalizáciu je prioritne determinované finančnými možnosťami inštitúcie (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010). Hoci uchovávanie a sprístupňovanie digitalizovaného obsahu (obzvlášť sivej literatúry a unikátnych zbierok inštitucionálneho, regionálneho či národného významu) explicitne dokazuje spoločenskú hodnotu knižníc, kľúčovým problémom je absencia plánu dlhodobého uchovávanía, špecifikujúca udržateľnosť zbierok a infraštruktúry – samozrejme popri nedostatku finančných možností a odborných kompetencií zamestnancov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012).

Masívna digitalizácia fyzického knižničného fondu a orientácia knižníc na akvizície elektronických dokumentov prinášajú problém správy a využívania existujúcich tlačených dokumentov. Knižnice preto museli podľa štúdie z r. 2018 vynaložiť zvýšené úsilie na *marketing fyzických knižničných fondov* (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2018). Perspektívnou možnosťou riešenia problému zníženého dopytu po fyzických dokumentoch je ich *kolaboratívne/zdieľané uchovávanie* za účelom zníženia nákladov na ich skladovanie. Archívne uchovávanie fyzických dokumentov, ktoré sú už zdigitalizované, je totiž silným argumentom knižníc, ktorý by im mohol pomôcť vysporiadať sa autorsko-právnymi problémami v rámci modelu *kontrolovaného/riadeného digitálneho požičiavania CDL* – controlled digital lending (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022).

V kontexte akvizičnej stratégie založenej na dopyte sa ako perspektívna alternatíva k elektronickým knihám uvádza *streamovanie médií* (ako typ informačného zdroja), prvýkrát v správe z r. 2018. Samostatne je ako trend reflektované až v neskoršej správe, podľa ktorej ich popularita súvisí s nárastom online a hybridných kurzov a uplatňovaním metódy tzv. „prevrátenej výučby“. Najžiadanejšou streamovacou službou v prostredí všetkých typov knižníc bola Kanopy, mnohé knižnice však nedokázali po krátkom čase financovať licenciu pre neudržateľné náklady (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020).

Problematika vývoja a manažmentu knižničných fondov sa naďalej rýchlo vyvíja. Po prechode k digitálnym fondom, priestorom a službám (urýchlenom počas pandémie) sa záujem intenzívne presúva k problematike *kontrolovaných*

digitálnych výpožičiek a programov rozšíreného *zdieľania tlačených dokumentov* v kontexte financií, licencií a ochrany duševného vlastníctva (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2023). Najnovšia správa ACRL z r. 2024 v kontexte budovania knižnično-informačných fondov zas píše o odklone mnohých knižníc od akvizičných postupov/trendov predchádzajúcich období s cieľom zabezpečiť čo najvyššiu mieru „rozmanitosti a inkluzívnosti“ svojich zbierok. Do procesov akvizície a katalogizácie knižnice navyšujú personálne kapacity a spolupracujú pri nich so zástupcami rôznych komunít používateľov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

5 FYZICKÉ A VIRTUÁLNE PRIESTORY

S trendmi digitalizácie, klesajúcim počtom fyzických výpožičiek, sprístupňovania externých (licencovaných) databáz e-dokumentov a zdieľanou archiváciou súvisí aj permanentná premena fyzického priestoru knižnice budovaním nových používateľských zón. Súbežne s tým knižnice rozširujú aj svoj virtuálny priestor, ktorého súčasťou sú aj online tutoriály a návody, vzdelávacie kurzy, inštruktážne a interaktívne webstránky (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010).

Intenzívne riešenie otázky dizajnu, resp. redizajnovania používateľských priestorov podnietila pandémia Covid-19. Trendom je vytváranie miest ako pre spoluprácu/skupinovú prácu, tak aj pre samoštúdium. Realizované štúdie používateľov odhalili požiadavku zonácie používateľských priestorov, ktorá zodpovedá potrebe širokej škály typov priestorov z hľadiska akustických, osobných a technologických kritérií s ohľadom na individuálny študijný štýl a typ realizovanej práce (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022).

V diskusiách o priestore dominuje množstvo trendov. Je zrejmé, že naďalej budú inštitucionálne faktory (od rozpočtu až po rôzne možnosti využitia) ovplyvňovať to, ako sa priestor diferencuje, buduje a využíva (porov. Wesel 2021).

5.1 KREATÍVNE DIELNE

Rozširovanie používateľského (fyzického) priestoru sa nevzťahuje len na zriaďovanie nových študovní, ale aj kreatívnych dielní (angl. Makerspaces, resp. Tech Spaces), vybavených obvykle 3D tlačiarňami, laserovými rezačkami a inými výrobnotechnickými zariadeniami spolu s potrebnou softvérovou a hradvérovou infraštruktúrou. Hoci kreatívne dielne pôvodne vznikali v technických oddeleniach univerzít a výskumných ústavov, knižnice veľmi rýchlo prijali myšlienku stať sa lídrami v inováciách prostredníctvom (digitálnych) technológií. V akademickom prostredí ponúkajú kreatívne dielne

priestor pre praktickú výučbu, priestor na interakciu s komunitou, odborníkmi a najmä podmienky reálneho sveta, v ktorom môžu používatelia rozvíjať svoje vedomosti a zručnosti, uplatniteľné aj po ukončení akademickú kariéry, „objavovať podnikateľského ducha“ a podporovať/rozvíjať sebaúčinnosť (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

6 INFORMAČNÉ A KOMUNIKAČNÉ TECHNOLOGIE

Aktualizácia požiadaviek na kompetencie používateľov a pracovníkov knižníc a na knižnično-informačné služby je vo významnej miere určovaná vývojom informačných a komunikačných technológií. Cloudové služby, rozšírená a virtuálna realita, softvér s otvoreným zdrojovým kódom, kooperatívne internetové služby správy knižníc (angl. Web-scale library management services), metavyhľadávacie nástroje (služby typu discovery) a nové nástroje sociálnych sietí patria k najdôležitejším technologickým zmenám ovplyvňujúcim činnosť akademických knižníc, na ktoré reflektuje správa ACRL z r. 2010: „Nástroje sociálnych sietí môžu pomôcť knižniciam dostať sa tam, kde sú ich používatelia“, a dodáva, že úlohou knižníc by mal byť tiež monitoring a vyhodnocovanie úspešnosti softvéru integrovaných knižničných systémov s otvoreným zdrojovým kódom a implementácie štandardu RDA (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010). Ďalšími výzvami pre knižnice v neskoršej správe bola vyššia miera dôležitosti kladená na spoluprácu v internetovom prostredí, nové paradigmy vzdelávania (online a hybridné formy), ale aj aktívne vzdelávanie založené na výzvach, gamifikácia vzdelávania a internet vecí (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012).

Dôležitým determinantom rozvoja nových knižnično-informačných služieb je trend nárastu využívania vlastných *mobilných komunikačných zariadení* používateľmi knižníc, akými sú laptopy, smartfóny, iPady, tablety a čítačky e-dokumentov. Vývoj rozhraní pre zobrazovanie digitálnych dokumentov alebo rôzne mobilné aplikácie pre OPAC sú podľa ACRL argumentom, pre ktorý musia knižnice dizajnovvať svoje služby do digitálneho prostredia, ale tiež dôvodom rušenia desktopových počítačových staníc v študovniach. Tento trend núti knižnice ku kreativite a má vplyv na personálne obsadenie, školenia, rozpočtovanie, marketing a výučbu (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010). Mnohé školy postupne nahradili tlačené učebnice tabletmi, aj preto sú knižnice nútené vyvíjať webové aplikácie knižnično-informačných služieb pre všetky tieto zariadenia (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012) a nevyhnutnosťou je aj responzívny dizajn webových stránok knižníc (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014).³

7 UMEĽÁ INTELIGENCIA (AI)

Posledné tri správy ACRL (2020; 2022; 2024) reagujú na situáciu prudkého rozvoja umelej inteligencie, ktorej konzekvencie neobišli ani knižnično-informačnú prax vo všetkých aspektoch a oblastiach. „Algoritmická zaujatost“, narúšanie súkromia a intelektuálnej slobody či potenciálna predpojatost' a filtrovanie informácií sú problémy, ktoré fenomén AI so sebou prináša. Tým vzniká príležitosť (resp. až nutnosť) pre knižnice rozšíriť osnovy kurzov informačnej gramotnosti o etické aspekty AI, ako aj ponúkať používateľom kurzy programátorskej a dátovej gramotnosti (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020).

Chatboty umožňujú dizajnovanie nových modelov virtuálnych referenčných služieb, samozrejmosťou je automatizácia „štandardných knižničných operácií“, akými sú napr. popisná katalogizácia a klasifikácia. Umeľá inteligencia urýchľuje procesy vedeckej komunikácie, najmä v oblasti publikovania. Novšie experimenty sa týkali využitia AI na skúmanie, analýzu a kontextualizáciu digitalizovaných položiek – textových a grafických súborov. Jej začleňovanie však prináša aj obavy a potenciálne bezpečnostné hrozby, najmä v oblasti kybernetickej bezpečnosti. Prieskum spoločnosti Ex Libris odhalil, že zatiaľ čo takmer 80 percent „výskumných knihovníkov“ skúma využitie umelej inteligencie a strojového učenia, iba asi 5 percent z nich súčasne v danom čase využívalo túto technológiu. Podľa neskoršej správy (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022) preto ostáva potenciál AI v sektore vedeckých knižníc zatiaľ nevyužitý.

Najnovšia správa z r. 2024 reflektuje na trendy vývoja a sprístupňovania nástrojov generatívnej AI (ChatGPT a i.) uplynulých dvoch rokov. Odborníci z ACRL v nich vidia pre knižnice „obrovský potenciál“, najmä v oblasti vyhľadávania informácií (formulácia odporúčaní, popis digitálnych informačných zdrojov, transkripcia, automatizované preklady), no upozorňujú aj na množstvo etických a právnych otázok, ktoré nástroje generatívnej AI vyvolávajú – od obáv zo zaujatosti, ochrany súkromia, nereprezentatívnych tréningových dát a dezinformácií až po otázky týkajúce sa autorských práv a plagiátorstva. Výzvou pre (akademické) knižnice, s ktorou sa na ne aktuálne obracajú univerzity/fakulty severoamerickej proveniencie a ktorou môžu knižnice demonštrovať svoju spoločenskú hodnotu, je pomoc s prípravou a realizáciou vzdelávacích programov zameraných na rozvoj kompetencií v oblasti umelej inteligencie (angl. *AI literacy*) formou kurzov, workshopov, diskusií a konzultácií. Knižnice svojim používateľom môžu pomôcť rozvíjať jednak zručnosti kritického myslenia, ale aj zlepšiť ich principiálne porozu-

menie obsahu generovaného umelou inteligenciou a optimalizovať výskumné procesy založené na AI. Dôležité je tiež informovať o potenciálnych problémoch a hrozbách spojených s využívaním umelej inteligencie, týkajúcich sa najmä presnosti informácií, halucinácií AI, zaujatosti AI, etických otázok a vplyvu AI na životné prostredie. Okrem vzdelávania správa ACRL poukazuje aj na výskumný potenciál knižníc v otázkach (generatívnej) AI; niektoré knižnice už zriadili výskumné tímy zamerané na robotiku, etické otázky, implicitnú zaujatosť v strojovom učení, experimentovanie s používaním AI na klasifikáciu obrázkov, spravenie metaúdajov a zlepšenie vyhľadávania. Cieľom týchto iniciatív a aktivít má byť transparentná, etická a na právnom základe budovaná AI (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

8 PARTNERSTVÁ A SPOLUPRÁCA

Akademické knižnice považujú za obzvlášť dôležitú aj oblasť *spolupráce*, a to s pedagógmi pri integrácii informačných zdrojov z ich fondu do vzdelávacích osnov jednotlivých predmetov a v oblasti informačného vzdelávania, ďalej s vedcami najmä v oblasti dátového manažmentu a budovania inštitucionálnych repozitárov, tiež s odborníkmi na IKT pri budovaní používateľsky prívetivých rozhraní, a so študentmi v dizajnovaní a poskytovaní integrovaných služieb. V neposlednom rade je podľa knižníc dôležitá aj spolupráca s knihovníkmi iných inštitúcií s cieľom zlepšovať využívané open-source softvéry, zdieľať informačné zdroje, kolaboratívne nakupovať dokumenty a uchovávať zbierky (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010).

Budovanie partnerstiev a úzku spoluprácu knižníc s grantovými organizáciami financujúcimi výskum, akademickými inštitúciami riadiacimi výskum, IT oddeleniami a samotnými výskumníkmi explicitne vyzdvihuje aj správa z r. 2014. Šlo najmä o oblasti manažmentu výskumných dát (analýza „dátových potrieb“ výskumníkov), otvorených dát a veľkých dát s cieľom „uspokojiť vedecké potreby v rôznych fázach výskumného procesu“ (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014). Nemenej dôležitými sú partnerstvá knižníc s vydavateľmi a agregátormi obsahu pri budovaní dátových úložísk (napr. Dryad) a extrahovaní dát z publikovaných článkov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014).

9 POUŽÍVATELIA

Keďže používatelia v prieskumoch z konca prvej dekády nového milénia hodnotili knižnice ako „ťažko použiteľné“, „nepohodlné“ alebo ako „poslednú možnosť“ pri vyhľadávaní informácií (kvôli preferencii internetových vyhľadávačov ako Google a pod.), knižnice začali zameriavať svoje služby na zjednodušené a okamžité zabezpečenie prístupu k elek-

tronickým informačným zdrojom. Knižnice však reflektovali aj na požiadavky používateľov zjednodušiť prístup aj k fyzickým dokumentom a ľudským zdrojom, napríklad budovaním fakultných/univerzitných „Information Commons“ s kaviarňami, mnohokrát otvorených v režime 24/7 (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012).

Depresie, úzkosť, nedostatok spánku, zložité rodinné situácie spolu s ďalšími faktormi sa stali narastajúcim fenoménom negatívne sa prejavujúcim na *psychickom i telesnom zdraví*, najmä v radoch vysokoškolských študentov, na ktorý sa rozhodli knižnice zareagovať poskytovaním nových služieb orientovaných na podporu fyzickej, duševnej i duchovnej pohody (angl. *wellbeing*). Ďalším argumentom v prospech zavádzania týchto služieb je nárast neurodiverznej populácie, najmä používateľov knižníc s ochoreniami autistického spektra (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020). Zvlášť po pandémii Covid-19, poznačenej nárastom depresie a úzkosti, používatelia (v akademickom prostredí obzvlášť študenti) oceňujú knižnicu ako „spoločenský priestor“ a návštevu knižnice považujú za efektívnu metódu prekonania sociálnej izolácie a participácie v komunite (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

10 VEDECKÁ KOMUNIKÁCIA

V informačnej spoločnosti naberá na význame integrácia perspektívy vedeckej komunikácie do zámerov a programov akademických knižníc. ACRL vníma vedeckú komunikáciu ako systém, prostredníctvom ktorého sa vytvárajú výskumné správy a iné vedecké výstupy, hodnotia sa z hľadiska kvality, šíria sa do vedeckej komunity a uchovávajú sa pre budúce využitie a ktorý zahŕňa formálne komunikačné prostriedky (publikovanie v recenzovaných časopisoch), ako aj neformálne kanály (*Principles* 2006). V rôznych fázach životného cyklu vedeckej komunikácie sa realizuje niekoľko zainteresovaných strán a popri výskumníkoch, donoroch, odborných recenzentoch, vydavateľoch sú to i knižnice. Historicky bola úloha akademických knižníc v tomto cykle obmedzená na spotrebiteľa informácií – zhromažďovali a organizovali vedecké zdroje za účelom využívania inými používateľmi. So vstupom technológií do tvorby a šírenia vedeckých výstupov sa vynorili problémy s tradičnými publikačnými postupmi, obchodnými modelmi a správou duševného vlastníctva, vynorila sa však i snaha o zvýšenie prístupu k výskumom. To poskytuje knižniciam príležitosť využívať svoje služby a odborné znalosti v prospech presadzovania a prinášania pozitívnych zmien (*Scholarly* 2023).

Kľúčovou úlohou akademických knižníc je podpora a rozvoj vedeckej komunikácie a služieb v oblasti *duševného*

vlastníctva. Zahŕňa to vzdelávanie zamestnancov i študentov v oblasti dodržiavania autorských práv, otvoreného publikovania a otvoreného prístupu, etického využívania produktov s otvoreným kódom či prístupu do licencovaných databáz (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2010).

Vývoj nových vedeckých komunikačných a publikačných modelov vyžaduje od knižníc aktívnu participáciu, tie preto podľa správy z r. 2012 aktívne vytvárali a rozširovali portfólio vydavateľských služieb. Periodické publikácie vydávané akademickými knižnicami by mali mať zabezpečený otvorený prístup k aktuálnemu obsahu i archívu, financovaný autormi. Knižnice tiež budujú digitálne repozitáre, poskytujú rady ohľadne autorských práv, digitalizácie a správy výskumných dát. Inovácie vedené akademickými knižnicami môžu pomôcť zmeniť model predaja (elektronických) učebníc a študentom priniesť úspory. Začiatkom druhej dekády rezonoval v prostredí členských knižníc ACRL tiež projekt Digitálna verejná knižnica Ameriky (DPLA) a HathiTrust, ktoré sa zaoberajú sprístupňovaním digitálnych zbierok knižníc, múzeí a archívov – ich cieľom je podporiť spravodlivé šírenie vedomostí v digitálnom svete v súlade s autorskými právami (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012).

10.1 INFORMAČNÝ EKOSYSTÉM VEDECKÉHO PRIESTORU

Prudké zmeny vo vlastníckych štruktúrach, fúzie a integračné tendencie veľkých vydavateľov, agregátorov obsahu a producentov knižnično-informačných systémov a discovery systémov si osobitne všímajú správy z r. 2016, 2018 a 2020. Hoci tieto fúzie a snahy o vývoj integrovaných riešení prinášajú možnosti väčšej efektívnosti práce, inovácií a interoperability systémov, výrazne obmedzujú trh a ich dôsledky napríklad v oblasti cenotvorby sú ťažko predvídateľné (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016). Udržateľnosť vedeckého informačného ekosystému musí byť pre knižnice prioritou, inak sa používatelia budú uchýľovať k bezplatným alternatívam (typu ResearchGate) či pirátskym úložiskám. Jednou zo snáh všetkých zainteresovaných strán je preto iniciatíva RA21 (Resource Access for the 21st Century) s cieľom zjednodušenia prístupu používateľov k vedeckým informáciám (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2018). Reakciou na fúzie spoločnosti ExLibris s menšími producentmi knižnično-informačných systémov (napr. spoločnosť Innovative) – a v dôsledku toho aj na obavy členských knižníc ACRL z možnej jednostrannej orientácie ExLibrisu na rozvoj cloudových systémov verejných knižníc – je vývoj, testovanie a nasadzovanie modulárneho open source knižnično-informačného systému FOLIO (The Future Of Libraries Is Open) a prijatie dokumentu FASTEN priprave-

ného Národnou organizáciou pre informačné štandardy NISO, ktorý podporuje interoperabilitu systémov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020).

10.2 TEXT MINING

Vydavatelia a agregátori časopisov čelia tlaku, aby sprístupnili svoje texty pre projekty, ktoré automaticky extrahujú a analyzujú informácie z veľkého množstva článkov (tzv. text mining). Aj keď to otvára nové možnosti výskumu, môže to zároveň zvýšiť tlak na rozpočty knižníc, pretože budú potrebovať prístup k drahým „veľkým“ balíkom časopisov. Na druhej strane vznikajú nové webové nástroje (napr. Open Refine), ktoré pomáhajú s manipuláciou a úpravou dát pre opätovné použitie výskumníkom i knihovníkom (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014).

10.3 ALTMETRIA

Altmetriu ako trend nového, alternatívneho spôsobu hodnotenia vplyvu online publikovaného výskumu, zohľadňujúci prostredie sociálnych sietí/médií, v spojitosti s knižnicami prvýkrát spomína až správa z r. 2014. V zmysle tradičnej dlhodobej spolupráce s výskumníkmi začali akademické a vedecké knižnice ponúkať vzdelávanie o alternatívnych metrikách a prístup k nástrojom na meranie alternatívnych ukazovateľov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014).

Rast zavádzania alternatívnych ukazovateľov vplyvu vedeckých publikácií v knižniciach napriek pretrvávajúcim technickým a implementačným otázkam potvrdzuje aj správa publikovaná o dva roky neskôr. Altmetria sa totiž čoraz viac využíva vo vydavateľstvách aj v repozitároch výskumných prác, pretože tradičné citácie sú len časťou komplexného procesu využívania výskumnej práce. Altmetria sa snaží zachytiť (aj) to, čo predchádza klasickým citáciám, napríklad čítanie, ukladanie do záložiek, zdieľanie a diskusia na sociálnych sieťach a platformách (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016).

11 VÝSKUMNÉ DÁTA

11.1 DÁTOVÉ KURÁTORSTVO A RDS

Dôležitým trendom bol vývoj noriem *dátového kurátorstva*, vývoj a vytváranie nových dátových úložísk, spolupráca knihovníkov na dátovom kurátorstve. Knihovníci a informační pracovníci zohrávajú dôležitú úlohu pri pomoci svojim výskumným komunitám pri navrhovaní a implementácii plánu opisu, efektívneho ukladania, správy a opätovného použitia dát. Spracovanie výskumných dát sa preto pre knižnice a knihovníkov stalo novou kľúčovou úlohou (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012).

Napriek prvotnému prudkému nárastu správa z r. 2016 uvádza, že počet knižníc poskytujúcich *výskumné dátové služby* (RDS) ostal dlhodobo nezmenený, na pomerne nízkej úrovni. Správa tiež konštatuje, že väčšina z knižníc, ktoré už tieto služby ponúkajú, sa zameriava len na informačnú a poradenskú stránku, podobne ako pri práci s bibliografickými a referenčnými službami, a – naopak – technická podpora je zriedkavá (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016).

V nasledujúcom období vznikali nové usmernenia a postupy manažmentu výskumných dát, ktorými nie sú len „text a čísla“, ale aj multimediálne dáta, dáta zo sociálnych sietí a hypertextové dáta. Každý typ dát predstavuje osobitné výzvy v oblasti ich dolovania/extrakcie, akvizície a správy vrátane licenčných obmedzení, prístupu a vlastníctva, podpory, údržby, zisťovania a nákladov; mnohé súbory dát sú chránené autorským právom a možnosti fair use licencie môžu byť obmedzené. Výzvou pre knižnice je tiež integrácia dát z rôznych zdrojov, ktoré majú často odlišné štandardy. Knižovníci napriek tomu môžu pomôcť výskumníkom s právnymi otázkami a rokovaním o licenciách s vydavateľmi (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2018).

Na trend poskytovania RDS služieb reflektuje aj správa z r. 2020, ktorá konštatuje značný posun diskusie o danej problematike vpred. Kým princípy FAIR (dostupnosť dát pre strojové spracovanie, ľahká vyhľadateľnosť, kompatibilita a opätovné použitie) sa stali všeobecne akceptovaným štandardom, otvorené dáta narážajú na prekážky v zdravotníckych a spoločenských vedách a ovplyvňujú aj etickú stránku vedeckého výskumu. Väčšina služieb RDS zatiaľ pozostáva z tradičných konzultácií a školení, poskytovanie pokročilejších služieb (analýza dát, vizualizácia a kontrola integrity dát) je postupne zavádzanou novinkou posledných rokov, ktorej rozvoj spomaľuje nedostatok financií, personálu a jeho zručností, ako aj nízka angažovanosť výskumníkov. Správa ACRL preto navrhuje riešenie v podobe spolupracujúcej siete knižníc zameraných na správu dát. Takéto siete by mohli poskytnúť knižniciam potrebnú podporu a zdroje. Za dôležité považuje ďalšie vzdelávanie a školenia knihovníkov v oblasti poskytovania pokročilých služieb RDS a dátového manažmentu (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020).

Správa z r. 2022 sa venuje problematike veľkých dát. Dolovanie dát sa javí byť perspektívnou oblasťou, najmä v prepojení s internetom vecí. „Cloudové aktivity“ umelej inteligencie umožňujú síce efektívnejšie ukladanie dát a získavanie použiteľnejších poznatkov z údajov internetu vecí, nevyhnutnými krokmi však naďalej ostávajú investí-

cie do odbornej prípravy kvalifikovaných zamestnancov a navýšenie kapacít dátových úložísk, keďže „aktívna správa dát“ zostáva pre knižnice kľúčovou úlohou. Žiadanou sa stala tiež služba vizualizácie dát, ktorou môžu knižnice (spolu s ďalšími aktivitami dátového kurátorstva) prezentovať svoju hodnotu (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022).

Akademické knižnice stoja pred úlohou *aktívneho kurátorstva*, čo znamená zapojenie kurátora od zberu a vývoja súboru údajov až po jeho konečnú analýzu a uloženie – teda začlenenie akademických knihovníkov do životného cyklu (výskumných) dát (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2023).

11.2 MANAŽMENT VÝSKUMNÝCH DÁT A DÁTOVÁ POLITIKA

Vysokoškolské vzdelávanie čelí výzvam v súvislosti s rastúcim záujmom o veľké dáta – dolovanie dát sa osvedčuje ako novovznikajúca produktívna oblasť. Medzi hlavné vývojové trendy v akademických knižniciach v poslednom období je podpora manažmentu výskumných dát (research data management – RDM) (Cox, Kennan, Lyon, Pinfield a Sbaffi 2019), ktorý pomaly nadobúda charakter bežnej a užitočnej oblasti služieb v akademických knižniciach. Problematickou však stále ostáva otázka „poznatkovej medzery“ akademických knihovníkov (Goben a Nelson 2018). Výsledkom snáh o jej prekonanie je vzdelávací program ACRL *RoadShow, Building Your Research Data Management Toolkit: Integrating RDM into Your Liaison Work*. Už na jar 2016 sa začal proces tvorby učebných osnov s cieľom poskytnúť základné porozumenie manažmentu výskumných dát, ako aj vytvoriť zdroje a nástroje, ktoré môžu byť okamžite implementované do každodennej praxe akademických knihovníkov (Goben a Nelson 2018). Vzdelávanie v danej oblasti sa realizuje prostredníctvom celodenných (sporadicky medzinárodných) workshopov, o ktoré prejavujú záujem nielen akademickí knihovníci, ale tiež knihovníci metadát a digitálnych služieb, knihovníci správcovia a archivári špeciálnych zbierok, ktorí majú záujem o rozšírenie svojich znalostí v oblasti služieb, ľudia z výskumných pracovísk, vysokovýkonných výpočtových centier, klinických a prekladateľských centier a z IT pracovísk (*Building* 1996 – 2024).

Súčasťou manažmentu výskumných dát by mala byť dátová politika, ku ktorej vyzýva aj memorandum OSTP (Office of Science and Technology Policy), týkajúce sa zabezpečenia verejného prístupu k výskumným dátam, a vypracovanie komparácie dátových politík jednotlivých financujúcich agentúr (politiky a plány prístupu k dátam v kontexte výskumu financovaného z federálnych fondov

v USA) a zabezpečenie navigácie/orientácie relevantných používateľov knižníc v týchto dokumentoch (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016).

11.3 DIGITAL HUMANITIES A DIGITÁLNA VEDA

Osobitným nastupujúcim trendom, ktorý si všíma správa z r. 2014, sú digitálne humanitné vedy – odbor, ktorý prepája tradičné metódy humanitných vied s digitálnymi technológiami a médiami. Keďže knihovníci disponujú zručnosťami potrebnými na správu a uchovávanie digitálnych archívov, sú logickými partnermi pre projekty digitálnych humanít. Knižnice môžu zohrávať kľúčovú úlohu v podpore výskumu v humanitných vedách vytváraním partnerstiev s vedecko-výskumnými pracoviskami/centrami digital humanities nie len v oblasti vzdelávania, ale aj priamo pri realizácii výskumov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014).

Neskoršia správa (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016) už považuje knižnice za centrá digitálnej vedy (digitálne vedecké centrá), zakladané obvykle v spolupráci s ďalšími vedecko-výskumnými pracoviskami. Tieto centrá rozširujú tradičné nástroje výskumu o nové technológie a metódy, ako sú geografické informačné systémy (GIS), vizualizácia dát a práca s veľkými dátami. K ďalším (tradičnejším) službám patrí správa digitálnych zdrojov, ich uchovávanie, školenia, konzultácie a nástroje na prácu s digitálnymi dátami. Zaznamenaný bol tiež nárast aktivít zameraných na skúmanie a zlepšovanie používateľskej skúsenosti (UX) v online aj fyzickom priestore knižníc.

12 OTVORENÝ PRÍSTUP

12.1 OTVORENÉ VZDELÁVANIE A OTVORENÁ PEDAGOGIKA

Núdzová situácia, ktorej čelili akademické inštitúcie počas pandémie koronavírusu, si vynútila prechod existujúcich kurzov na diaľkové vzdelávanie a urýchlila trend otvoreného vzdelávania. Hlavnou filozofiou otvoreného vzdelávania je zabezpečiť, aby študenti mali k dispozícii vysoko kvalitné zdroje a neklesala ich motivácia a akademické zručnosti (Taylor et al. 2022). Existujú tri zásadné piliere otvoreného vzdelávania: zdroje, rozvoj zručností a podpora.

V druhej dekáde nového milénia začali akademické knižnice okrem úhrady poplatkov spojených s publikovaním v režime otvoreného prístupu (APC poplatky) finančne podporovať a propagovať *otvorené vzdelávacie zdroje* (ďalej OVZ, angl. OER). Iniciatívy zahŕňajú rôzne aktivity od vývoja modelov spolufinancovania vydávania publikácií knižnicami výmenou za jej voľné sprístupnenie až po realizáciu otvorených vzdelávacích online kurzov, hoci nejde o zisko-

vú činnosť – práve naopak, úsilie v danej oblasti je náročné na počiatočné investície a pracovnú silu (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014). Trend podpory a rozvoja OVZ, pokračoval aj v ďalších rokoch, podľa správy z r. 2016 pojem zahŕňa celý rad učebných materiálov, nie len tradičný formát učebnice, vrátane kurzov, plánov hodín, vzdelávacích modulov a (zaznamenaných) prednášok. OVZ prispievajú k akademickej úspešnosti študentov, ich výhodou pre študentov je tiež úspora financií a – ak sú zdieľané s inými inštitúciami a zostavené tak, aby sa dali ľahko aktualizovať a opätovne použiť – demonštrujú svoju hodnotu. Úloha akademických knižníc spočíva o. i. v aktívnom vyhľadávaní existujúcich OVZ, rovnako tak aj v oblasti podpory autorskoprávnych otázok a licencií (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2016). Význam knižníc v kontexte poskytovania OVZ kladne hodnotí aj správa z r. 2018. Za hlavné výhody jej autori považujú udržateľnosť zbierok, cenovo dostupné učebnice pre študentov a nové možnosti rozvoja učebných osnov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2018).

Nadstavbou konceptu otvoreného vzdelávania je *otvorená pedagogika*, ako trend bola identifikovaná a predstavená v najnovšej správe ACRL z r. 2024. Pojem otvorenej pedagogiky zahŕňa aktívnu participáciu študentov pri dizajnovaní, tvorbe a zostavovaní učebných materiálov OVZ prostredníctvom úloh, ktorými prispievajú k produkcii a diseminácii nových informácií a znalostí (napr. na Wikipedii); študenti sa tak sami vnímajú skôr ako aktívni tvorcovia než pasívni konzumenti informácií. K príkladom študentskej angažovanosti a „inkluzívnej praxe“ patrí aj vytváranie výskumných nástrojov, online kurzov, elektronických kníh a webových stránok (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

12.2 OPEN ACCESS A TRANSFORMAČNÉ ZMLUVY

Pre knihovníkov, pedagógov a administrátorov v akademickom prostredí je mimoriadne dôležitý trend otvoreného prístupu (OA), ktorého cieľom je „urobiť vedecké diela voľne dostupné a opätovne použiteľné“ (v oblasti otvoreného vedeckého publikovania zohrávajú inštitucionálne knižnice – akademické, vedecké – kľúčovú metodickú a koordinačnú rolu). Sú to práve knižnice, ktoré vyvíjajú a implementujú inštitucionálnu politiku/mechanizmus otvoreného prístupu, rokujú s vydavateľmi podmienky publikovania v režime otvoreného prístupu a zabezpečujú manažment APC poplatkov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2014).

Téme rozvoja a podpory otvoreného prístupu sa venuje aj správa z r. 2018, ktorá jednak podáva informácie o pokračujúcom financovaní iniciatív OA, jednak o výzve pre

knižnice vyčleniť 2,5 % na podporu OA zo svojich rozpočtov a tiež vyzýva knižnice k tvorbe inštitucionálnych politík v oblasti OA. Správa zároveň informuje aj o určitom „posune“ v USA a Európe v oblasti uzatvárania licenčných zmlúv s vydavateľmi (tzv. transformačné zmluvy o otvorenom prístupe), ktoré umožňujú publikovanie v režime OA bez úhrady osobitných poplatkov APC (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2018).

Téme masívneho uzatvárania transformačných zmlúv o otvorenom prístupe univerzít s vydavateľmi, za ktoré zodpovedajú knižnice alebo konzorciá knižníc a v rámci ktorých je dohodnutý určitý objem publikácií vydaných v režime OA bez úhrady poplatkov APC, dominovala aj v nasledujúcej správe. Cieľom transformačných zmlúv je „presunúť zmluvnú platbu z knižnice alebo skupiny knižníc na vydavateľa a z čítania založeného na predplatnom smerom k publikovaniu s otvoreným prístupom“ (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020). Jednou z iniciatív podpory hnutia OA je vznik *Transitioning Society Publications to Open Access – TSPoA* – s cieľom vývoja modelu publikovania s otvoreným prístupom, ktorý je „vhodný, efektívny a udržateľný“ v r. 2018, rovnako ako v Európe konzorcium *cOAlition S* spolu s *Plánom S* (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2020).

Hoci hnutie za otvorený prístup s cieľom „urobiť vedecké diela voľne dostupnými a opakovane použiteľnými“ dominovalo v knižniciach akademických a vedecko-výskumných inštitúcií naďalej, vedecký informačný ekosystém sa v období pandémie COVID-19 vyznačoval „rastúcimi nákladmi a obmedzeným prístupom k výstupom výskumu“, rovnako aj „nedostatkom“ politík OA (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022). Pandémia COVID-19 však poskytla dôkaz o užitočnosti a význame myšlienky OA aj u širokej verejnosti, najmä v oblasti verejného zdravia. Trendom knižníc je preto pokračovať v „agresívnejších rokovaníach“ o predplatnom a nahrádzať pôvodné zmluvy založené na princípe Big Deal novými transformačnými zmluvami, napomáhajúcimi transparentnejší proces licencovania časopisov (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022).

Výskum vplyvu poplatkov za spracovanie článkov (APC), transformačných zmlúv, modelov otvoreného prístupu a vývoj nových open access politík v oblasti rovnosti prístupu a vo vzťahu k vydavateľom boli pre knižnice kľúčovými témami aj v postpandemickom období. Nedoriešenou naďalej ostala neistota týkajúca sa prestíže časopisov s otvoreným prístupom a „zmätok“ okolo modelov otvoreného prístupu zo strany vedeckých komunit. Naopak, zo strany študentov popularita využívania publikácií s otvoreným

prístupom narastá (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022).

12.3 OTVORENÁ VEDA A REPRODUKOVATEĽNOSŤ VÝSKUMU

Knižnice ako „prví advokáti“ otvoreného prístupu a manažmentu výskumných dát hľadajú svoj potenciál aj v rozvíjajúcom sa hnutí otvorenej vedy, ktoré zdôrazňuje rovnosť, spoluprácu, reprodukovateľnosť, bezpečnosť a súkromie pri podpore celého výskumného ekosystému. Jednou z ich kľúčových úloh je podľa správy ACRL z r. 2024 podpora reprodukovateľnosti vedeckého výskumu (angl. *reproducibility*). Táto nová oblasť služieb si vyžaduje integráciu knihovníkov do výskumných tímov, porozumenie potrebám a nástrojom výskumných pracovníkov a využitie jedinečného postavenia knižníc ako inštitucionálnych centier na spájanie zainteresovaných strán a partnerov poskytujúcich výskumné služby. Výskumníci tiež žiadajú od knižníc podporu v iniciatívach za „decentralizáciu“ vedeckého článku ako „jediného dôležitého ukazovateľa“ v životnom cykle výskumu (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2024).

GLOBÁLNY ROZMER TRENDOV ACRL

S výnimkou prvej správy ACRL z r. 2010, ktorá vychádzala z rozsiahleho e-mailového prieskumu, boli všetky ostatné správy zostavované vždy retrospektívne z publikácií a inak zverejnených informácií uplynulých dvoch rokov. Hoci tieto správy hodnotia situáciu v USA, odhliadnuc od niekoľkých lokálnych špecifik (najmä v oblasti legislatívy) však zrkadlia celosvetové trendy vyspelých krajín. Appleton (2022) ich nazýva „barometrom [...] problémov dňa, ktoré je potrebné strategicky riešiť“. Vlastným výskumom obsahu správ americkej ACRL v konfrontácii so zisteniami britsko-severoírskej profesijnej knihovníckej organizácie SCOnUL za obdobie 2012 – 2022 identifikoval osem knihovníckych trendov druhej dekády 21. storočia, ktoré považuje za celosvetové výzvy akademického knihovníctva postpandemickej éry (po pandémii Covid-19):

- digitálna transformácia a prechod na digitálne technológie;
- otvorené vysokoškolské vzdelávanie;
- dátový manažment (správa a spracovanie dát – nie len výskumných, ale aj bibliometrických, dát zo sociálnych médií a i.);
- personalizácia služieb;
- podpora psychickej pohody (duševného zdravia) používateľov;
- podpora rozmanitosti a inklúzie používateľov (debarrierizácia, odstraňovanie nerovností);
- zmena klímy a environmentálna udržateľnosť;

- kritický rozvoj vodcovstva (vzdelávanie vedúcich pracovníkov).

V nadväznosti na Appletona (2022) ACRL vo svojom výročnom hodnotení z roku 2023 (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2023) predikuje ďalšie kľúčové trendy: nábor a udržanie kvalitných personálnych kapacít, mapovanie a inovácie v dizajne knižníc, zbierky založené na spolupráci a rast zdieľaných tlačených dokumentov, otvorené vzdelávanie, výskum a prístup, začleňovanie umelej inteligencie do nástrojov a služieb akademických knižníc, dáta a kritické knihovníctvo (pozri aj McAllister 2022).

ZÁVER

Prezentovaný vývoj trendov sa týka predovšetkým knižníc akademického a vedecko-výskumného inštitucionálneho zázemia a pokrýva obdobie 14 rokov prudkých zmien v USA. Už správa ACRL z r. 2012 konštatuje významný vplyv týchto zmien na akademické knižnice z hľadiska profilácie knižničných fondov a poskytovania knižnično-informačných služieb „starým i novým používateľom“ a potreby preukazovania hodnoty svojim materským (resp. zriaďovateľským) inštitúciami. Univerzity musia nájsť rovnováhu medzi zabezpečením kvalitnej výučby na jednej strane, a kvalitným výskumom na strane druhej. Hlavné trendy, na ktoré knižnice reflektovali, boli v tom čase nárast podielu online výučby a nárast počtu študijných programov, globalizácia a zvýšený skepticizmus voči návratnosti investícií v akademickom prostredí (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2012). V oblasti vysokoškolského vzdelávania dominovali v nasledujúcom období otázky akademickej úspešnosti študentov a kompetenčne orientovaného vzdelávania, ktoré neskôr vystriedali témy vzdelávacej analytiky, informačnej gramotnosti, knižničnej pedagogiky a otvorenej pedagogiky. Knižnice však museli podľa správ nielen zápasiť s klesajúcim rozpočtom od zriaďovateľov, ktorý kompenzovali participáciou na projektoch, ale aj obhajovať svoju existenciu a postavenie explicitným poukázaním na svoju hodnotu a zároveň brániť hodnoty akademickej slobody a plurality názorov. Knižnice sú si vedomé, že svoju pozíciu obhája spoluprácou s členmi akademickej obce a budovaním partnerstiev s inými sektormi. Paradigmatické zmeny vedeckého ekosystému a prudký vývoj informačných technológií kladú na knižnice nové požiadavky, ktorým sa prispôbujú vytváraním nových pozícií (napríklad dátových knihovníkov) a rozvojom služieb dátového kurátorstva, manažmentu výskumných dát, výskumných dátových služieb (RDS) a dolovania dát (data mining). Knižnice však svojim používateľom poskytujú aj vzdelávacie a konzultačné služby v oblasti autorského práva a duševného vlastníctva, digitálnych humanitných

vied, altmetrie a vydavateľskej činnosti. Výsledkom tlakov, ktorým musia čeliť zo strany vydavateľov, agregátorov obsahu a poskytovateľov knižnično-informačných systémov, je napríklad vývoj a implementácia systému FOLIO, iniciatíva RA21 a v oblasti otvoreného prístupu transformácia zmluvy, ktoré umožňujú autorom publikovať v režime OA bez poplatkov. V oblasti otvoreného prístupu bola trendom akvizícia otvorených vzdelávacích zdrojov, ktorú postupne nahradila stratégia otvorenej pedagogiky.

V rámci 14-ročného obdobia prešli vývojom aj stratégie budovania knižnično-informačných fondov – kým spočiatku knižnice preferovali akvizície založené na dopyte, neskôr uprednostnili rôzne analytické metódy založené na dôkazoch a v súčasnosti akvizíčné stratégie podporujúce rozmanitosť a inklúziu. Paralelne s tým riešili aj otázky a problémy súvisiace s digitalizáciou a sprístupňovaním licencovaných elektronických informačných zdrojov, ktoré zabezpečujú používateľom okamžitý prístup k informáciám. Vo vzťahu k používateľom je trendom rozširovanie používateľského (fyzického) priestoru, jeho zonácia a poskytovanie tzv. „wellness“ služieb podporujúcich fyzické i duševné zdravie.

V našej štúdii je zreteľný vplyv pandémie COVID-19 v rokoch 2020 – 2022 na služby knižníc a tieto zmeny v mnohých prípadoch pokračujú. Knižnice všetkých typov sa dočasne zatvorili a preorientovali sa primárne na poskytovanie virtuálnych služieb. Obdobie pandémie malo významný dopad na knihovníctvo vrátane prehodnotenia dlhodobých stratégií a paradigiem, podnietilo knižnice ku kreatívnym riešeniam vzniknutej situácie a potvrdilo potrebu digitalizácie fondov, podpory digitálneho kurátorstva, ale aj vzdelávania s dôrazom na digitálnu gramotnosť (ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMITEE 2022). Trendy tiež ukazujú, že akademické knižnice sa prispôbujú meniacim sa potrebám svojich používateľov – zameriavajú sa na poskytovanie prístupu k informáciám a zdrojom, ktoré sú relevantné a prístupné pre všetkých používateľov, podporujú študentov a výskumníkov pri ich učení a výskume. Postcovidové obdobie prinieslo veľký záujem o kvalitu personálu a zároveň aj o wellbeing knižničného personálu. V súvislosti s rozvojom umelej inteligencie knižnice čaká nová úloha, ktorej sa už postupne zhostujú, a to vzdelávanie v oblasti umelej inteligencie (AI) a rozvoj kompetencií AI gramotnosti.

POZNÁMKY

¹ Nicole A. COOK. *Fake News and Alternative Facts: Information Literacy in a Post-Truth Era*. ALA Editions, 2018. ISBN 978-0-8389-1636-0.

² Alison J. HEAD et al. *How Students Engage with News*. Online. Project Information Literacy, 2018. Dostupné

na: https://projectinfolit.org/pubs/news-study/pil_news-study_2018-10-16.pdf. [zobrazené 2024-06-7].

³ O tzv. „postdesktopovej“ ére píše podrobnejšie OCLC: <https://er.educause.edu/articles/2022/4/moving-to-mobile-space-as-a-service-in-the-academic-library>. [zobrazené 2024-04-02].

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ACRL (© 2024), *College & Research Libraries News*. Webové sídlo. Dostupné na: <https://crln.acrl.org/index.php/crlnews>. [zobrazené 2024-04-02].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2010). *2010 top ten trends in academic libraries: A review of the current literature*. In: *College & Research Libraries News*. Online. vol. 71, no. 6, s. 286 – 292. Dostupné na: <https://doi.org/10.5860/crln.71.6.8385>. [zobrazené 2024-04-05].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2012). *2012 top ten trends in academic libraries: A review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education*. In: *College & Research Libraries News*. Online. vol. 73, no. 6, s. 311 – 320. Dostupné na: <https://doi.org/10.5860/crln.73.6.8773>. [zobrazené 2024-04-02].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2014). *Top trends in academic libraries: A review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education*. In: *College & Research Libraries News*. Online. vol. 75, no. 6, s. 294 – 302. Dostupné na: <https://doi.org/10.5860/crln.75.6.9137>. [zobrazené 2024-04-02].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2016). *2016 top trends in academic libraries: A review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education*. In: *College & Research Libraries News*. Online. vol. 77, no. 6, s. 274 – 281. Dostupné na: <https://doi.org/10.5860/crln.77.6.9505>. [zobrazené 2024-04-02].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2018). *2018 top trends in academic libraries: A review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education*. In: *College & Research Libraries News*. Online. vol. 79, no. 6, s. 286 – 300. Dostupné na: <https://doi.org/10.5860/crln.79.6.286>. [zobrazené 2024-04-02].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2020). *2020 top trends in academic libraries: A review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education*. In: *College & Research Libraries News*. Online. vol. 81, no. 6, s. 270 – 278. Dostupné na: <https://doi.org/10.5860/crln.81.6.270>. [zobrazené 2024-04-02].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2022). *Top trends in academic libraries: A review of the trends and issues*. In: *College & Research Libraries News*. Online. vol. 83, no. 6, s. 243 – 256. Dostupné na: <https://doi.org/10.5860/crln.83.6.243>. [zobrazené 2024-04-02].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2023). *2023 Environmental Scan*. Online. Association of College & Research Libraries American Library Association. Dostupné na: <https://hdl.handle.net/2027.42/175964>. [zobrazené 2024-04-29].

ACRL RESEARCH PLANNING AND REVIEW COMMITTEE, (2024). *2024 Top trends in academic libraries: A review of the trends and issues*. In: *College & Research Libraries News*. Online. vol. 85, no. 6, s. 231 – 246. Dostupné na: <https://doi.org/10.5860/crln.85.6.231>. [zobrazené 2024-06-10].

AFFUM, Mark Quaye, (2023). *Book Acquisition in the Modern University Library: Challenges and Opportunities*. In: *Library Philosophy & Practice*. Online. 2023. ISSN: 1522-0222. Dostupné na: <https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Agcd%3A14%3A22169854/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3Ascholar&id=ebsco%3Agcd%3A175554952&crl=c>. [zobrazené 2024-04-27].

APPLETON, Leo, (2022). *Trendspotting – Looking to the Future in a Post-Pandemic Academic Library Environment*. In: *New Review of Academic Librarianship*. Online. vol. 28, iss. 1, s. 1 – 6. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/13614533.2022.2058174>. [zobrazené 2024-04-09].

BABICOVÁ, Zuzana, (2020). *21. storočie a trendy v akademických knižniciach*. In: *Bulletin Slovenskej asociácie knižníc*. Online. roč. 28, č. 4, s. 4 – 7. Dostupné na: http://sakba.sk/wp-content/uploads/publikacie/bulletin/SAK_2020_4.pdf. [zobrazené 2024-04-02].

Building Your Research Data Management Toolkit: Integrating RDM into Your Liaison Work, (1996 – 2024). Online. ALA, ACRL. <https://www.ala.org/acrl/conferences/roadshows/rdmroadshow>. [zobrazené 2024-04-02].

COX, Andrew a Melanie BENSON-MARSHALL, (2021). *Drivers for the usage of SCONUL member libraries*. Online. SCONUL. Dostupné na: https://www.sconul.ac.uk/sites/default/files/documents/Drivers_for_the_Usage_of_SCONUL_Member_Libraries.pdf. [zobrazené 2024-04-02].

COX, Andrew M.; KENNAN, Mary Anne; LYON, Liz; PINFIELD, Stephen a Laura SBAFFI, (2019). *Maturing research data services and the transformation of academic libraries*. In: *Journal of Documentation*. Online. vol. 75, iss. 6. Dostupné na:

- www.emeraldinsight.com/0022-0418.htm. [zobrazené 2024-04-27].
- DANKOWSKI, Terra. (2022). 5 Library Jobs on the Rise: Emerging roles and titles reflect libraries' core values. In: American Libraries – A publication of the American Library Association. Online. June 1, 2022. Dostupné na: <https://americanlibrariesmagazine.org/2022/06/01/5-library-jobs-on-the-rise/>. [zobrazené 2024-05-01].
- DUDYCZ, H.; KORCZAK, J.; NITA, B. et al., (2017). *Design of financial assessment scenarios of small and medium enterprises*. In: World library and information congress: 83rd IFLA general conference and assembly. Online. Wrocław, Poland, 19–25 August 2017. <https://library.ifla.org/id/eprint/1709/1/S04-2017-dudycz-en.pdf>. [zobrazené 2024-05-01].
- GIBSON, David, (2017). *Big Data in Higher Education: Research Methods and Analytics Supporting the Learning Journey*. In: Technology, Knowledge and Learning. Online. vol. 22, s. 237 – 241. Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/s10758-017-9331-2>. [zobrazené 2024-04-27].
- GOBEN, Abigail a Megan Sapp NELSON, (2018). *Teaching librarians about data: The ACRL Research Data Management RoadShow*. In: C&RL News. Online. July/August 2018. Dostupné na: <https://crln.acrl.org/index.php/crlnews/article/view/17053/18790>. [zobrazené 2024-04-28].
- HAMAD, Faten; Al-AAMR, Razan; JABBAR, Sinaria Abdel a Hussam FAKHURI, (2021). *Business intelligence in academic libraries in Jordan: Opportunities and challenges*. In: IFLA journal. Online. vol. 47, iss. 1. Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/0340035220931882>. [zobrazené 2024-05-01].
- HORSTMANN, Wolfram, (2018). *Are Academic Libraries Changing Fast Enough?* In: *Bibliothek Forschung und Praxis*. Online. vol. 42, no. 3, s. 433 – 440. Dostupné na: <https://doi.org/10.1515/bfp-2018-0061>. [zobrazené 2024-04-28].
- HSIEH, Ma; LEI, Patricia; DAWSON, H. a Sharon Q. YANG, (2021). *The ACRL Framework Successes and Challenges since 2016*. In: The Journal of Academic Librarianship. Online. vol. 47, no. 2, 102306. Dostupné na: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102306>. [zobrazené 2024-05-01].
- JONES, Kyle M. L., (2020). *A Comprehensive Primer to Library Learning Analytics Practices, Initiatives, and Privacy Issues*. In: College & Research Libraries. Online. vol. 81, no. 3. Dostupné na: <https://crl.acrl.org/index.php/crl/article/view/24374/32187>. [zobrazené 2024-04-27].
- JONES, Kyle M. L. a Lisa Janicke HINCHLIFFE, (2023). *Ethical issues and learning analytics: Are academic library practitioners prepared?* In: The Journal of Academic Librarianship. Online. vol. 49, iss. 1. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0099133322001379>. [zobrazené 2024-04-27].
- KHOR, Ean Teng a K. MUTTHULAKSHMI, (2024). *A Systematic Review of the Role of Learning Analytics in Supporting Personalized Learning*. In: Educ. Sci. Online. vol. 14, iss. 1. Dostupné na: <https://doi.org/10.3390/educsci14010051>. Dostupné aj na: <https://www.mdpi.com/2227-7102/14/1/51>. [zobrazené 2024-04-28].
- LARSON, D. a V. CHANG, (2016). *A review and future direction of agile, business intelligence, analytics and data science*. In: International Journal of Information Management. Online. vol. 36, no. 5, s 700 – 710. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S026840121630233X>. [zobrazené 2024-05-01].
- McALLISTER, Alex D. et al. (2022). *2022 Top Trends in Academic Libraries*. In: *Library Faculty Presentations & Publications*. vol. 111. Dostupné na: https://digitalcommons.unf.edu/library_facpub/111. [zobrazené 2024-05-01].
- MOSTAK, Kazi; HOQ, Gausul a Armanul HAQUE, (2017). *Changing concept of libraries in the modern age: An Assessment*. In: Social Science Journal. Online. no. 21. https://www.researchgate.net/publication/325260671_Changing_concept_of_libraries_in_the_modern_age_An_Assessment. [zobrazené 2024-05-01].
- OAKLEAF, Megan, (2018). *The Problems and Promise of Learning Analytics for Increasing and Demonstrating Library Value and Impact*. In: Information and Learning Sciences. Online. vol. 119, no. 1/2, s. 16 – 24. ISSN: 2398-5348. Dostupné na: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ILS-08-2017-0080/full/html>. [zobrazené 2024-04-27].
- Open Access, ([bez dátumu]). Online. Electronic Frontier Foundation. Dostupné na: <http://eff.org/issues/open-access>. [zobrazené 2024-05-01].
- Principles and Strategies for the Reform of Scholarly Communication*, 2006. Online. American Library Association, September 1, 2006, Document ID: e34e8161-fa32-5cd4-19d7-8614fd62e9c3. Dostupné na: <http://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/principlesstrategies>. [zobrazené 2024-04-28].
- SAUNDERS, Laura, (2015). *Academic Libraries' Strategic Plans: Top Trends and Under-Recognized Areas*. The Journal of Aca-

demic Librarianship. Online. vol. 41, iss. 3, s. 285 – 291. Dostupné na: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2015.03.011>. [zobrazené 2024-04-28].

Scholarly Communication Toolkit: Scholarly Communication Overview, (2023). American Library Association, Association of College and Research Libraries, Last Updated: Sep 1, 2023 6:39. Dostupné na: <https://acrl.libguides.com/scholcomm/toolkit>. [zobrazené 2024-04-28].

SIEMENS, George a Ryan BAKER, (2012). *Learning analytics and educational data mining: Towards communication and collaboration*. In: ACM International Conference Proceeding Series. 10.1145/2330601.2330661. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/254462827_Learning_analytics_and_educational_data_mining_Towards_communication_and_collaboration. [zobrazené 2024-04-02].

TAYLOR, D. et al., (2016). *Transformation to learning from a distance*. In: MedEdPublish. Online. vol. 9, no. 76. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10697466/>. [zobrazené 2024-05-01].

THOMAS, Amberlynn a Sarah BROWN, (2019). *The Academic Library as a University Research Business Intelligence Partner*. In: Proceedings of the IATUL Conferences. Paper 1. Dostupné na: <https://docs.lib.purdue.edu/iatul/2019/value/1>. [zobrazené 2024-05-01].

VIBERG, Olga et al., (2018). The Current Landscape of Learning Analytics in Higher Education. *Computers in Human Behavior*. Online. vol. 89, s. 98 – 110. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/326604607_The_Current_Landscape_of_Learning_Analytics_in_Higher_Education. [zobrazené 2024-04-27].

WESEL, Lisa, (2021). *Unassigned Space at Colleges and Universities*. In: Tradeline. Online. Published 8/18/2021. Dostupné na: <https://www.tradelineinc.com/reports/2021-8/unassigned-space-colleges-and-university>. [zobrazené 2024-05-01].

■ Článek bol recenzovaný.